

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI NAXÇIVAN BÖLMƏSİNİN XƏBƏRLƏRİ
İctimai və humanitar elmlər seriyası, 2014, № 1

ИЗВЕСТИЯ НАХЧЫВАНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
Серия общественных и гуманитарных наук, 2014, № 1

NEWS OF NAKHCHIVAN SECTION OF AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
The series of social and humanities sciences, 2014, № 1

FƏXRƏDDİN SƏFƏRLİ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: hacifexreddin@yahoo.com.tr

HEYDƏR ƏLİYEVİN NAXÇIVAN DÖVR FƏALİYYƏTİ (22 İYUL 1990 – 2 SENTYABR 1991-ci)

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin Moskvadan Naxçıvana qayıtdıqdan sonra Naxçıvanda sırası vətəndaş və deputat kimi Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizəsindən bəhs olunur.

Açar sözlər: *Naxçıvan, müstəqillik, deputat, bayraq, referendum.*

1987-ci ilin oktyabrında SSRİ rəhbərliyindən istefa vermiş görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev bir müddət Moskvada yaşadıqdan sonra 1990-cı ilin 20 iyulunda doğma Azərbaycana qayıtdı. 20 yanvar 1990-cı ildə Bakıda törədilən dəhşətli faciənin səhəri günü Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyinə gələrək 6 minədək adamın iştirak etdiyi yığıncaqda çıxış etməsi, Bakıda baş verən hadisələr haqqında beynəlxalq ictimaiyyəti məlumatlandırması, bu hadisələri Azərbaycan xalqına qarşı təcavüz adlandırması, bu ağır günlərdə xalqı ilə bir yerdə olmasını bildirməsi və s. Azərbaycan xalqında dahi rəhbərə olan sevgini daha da artırdığından, həmin vaxt Azərbaycana rəhbərlik edənlər isə bunu açıq-aşkar hiss etdiklərindən hər vasitə ilə Heydər Əliyevin Azərbaycana gəlməsinə mane olmağa çalışırdılar. Hətta Azərbaycan Prezidenti Ayaz Mütəllibovun Heydər Əliyevə onun qayıdışı ilə “Azərbaycanda böyük qarışıqlıqlar baş verə bilər” xəbərdarlığı (10, s. 46), ona qarşı terror aktları və repressiya planla-

rının hazırlanması, dahi şəxsiyyətin Bakıya qayıdacağını bilən tək adamlardan biri olan Azərbaçın direktoru Əjdər Xanbəbəyevin 30 may 1990-cı ildə fəciətli surətdə qatılma yetirilməsi və s. bu kimi işlər Heydər Əliyevi qorxuda, qərarını dəyişdirə bilmədi, o, Bakıya gəldi. Ancaq Bakıda yaşamasına imkan verilmədiyini üçün 22 iyul 1990-cı ildə doğulub böyüyüb başa çatdığı doğma Naxçıvana qayıtdı.

Naxçıvan əhalisi ulu öndəri böyük sevgi və məhəbbətlə qarşıladı. Naxçıvan şəhərinin baş meydanına toplaşan yüz min nəfərdən çox adamanın görüşünə gələn, bütün ömrünü Azərbaycan xalqına xidmətdə keçirən, öz rahatlığını, dincliyini gecə-gündüz xalqın xoşbəxtliyinə sərf edən Heydər Əliyevlə onu dünyalar qədər sevmək vahid bir tam kimi birləşib qovuşdu (5, s. 84). Dahi şəxsiyyət bu hadisə haqqında sözlər belə demişdi: "Moskvada məni təqib edirdilər... Hətta yanvar hadisələrindən sonra hərəkətlərimə görə məni qarşı repressiya planları hazırlanmışdı və onları həyata keçirmək istəyirdilər. Bakıya gələndə xalq tərəfindən mənim gəlişim böyük ruh yüksəkliyi ilə qəbul olundu, lakin hakimiyyətdə olan ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən Bakıda yaşamağıma imkan verilmədi və mən Naxçıvana gələndə Naxçıvan ayağa qalxdı, Naxçıvan məni qucaqladı, bəgərinə basdı. Görünür, mənim Naxçıvana gəlməyim təkiyin işi imiş" (7, s. 43).

Azadlıq meydanında qısa çıxışında Azərbaycanı müstəqil görmək arzusu ilə gələn, Naxçıvana gəldikdən sonra ayrı-ayrı vətəndaşlarla söhbətlər edən, müxtəlif yaşayış məskənlərinə gedərək əhali ilə görüşlər keçirən, onlar qarşısında çıxışlar edən, ölkədə yaranmış vəziyyəti təhlil edən, verilən suallara cavablandıran ulu öndər həm də onları müstəqillik uğrunda mübarizəyə çağırırdı, Azərbaycanın müstəqil olması haqqında düşüncələrini onlara çatdırırdı. Məsələn, o, Naxçıvana qayıtdıqdan təxminən on gün sonra Naxçıvan gəncləri ilə görüşündə bir sıra məsələlərlə, xüsusən də Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı fikirlərini söyləməklə yanaşı, belə bir fikri xüsusi vurğulamışdı: "Hələlik Naxçıvanda yəqin Əjdər bütün naxçıvanlılar mənim burada yaşamağıma arzu edərsə, buna etiraz etməzlər. Mənim başlıca arzum Azərbaycanı siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil, demokratik respublika kimi görməkdir" (9, 2 avqust 1990-cı il).

Yaxud da Azərbaycan SSR Ali Sovetinə xalq deputatlığına namizədliyi irəli sürülmüş, 340 sayılı Nəhrəm kənd seçki dairəsində seçicilərlə görüşündə demişdi: "Mənim əsas məqsədim Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və Azərbaycan hakimiyyətini respublikanın bütün ərazisində bərqərar etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının milli dövlət kimi inkişaf etməsi indi əsas məsələdir. Bunun üçün Azərbaycan tam müstəqil, azad, demokratik respublika olmalıdır" (9, 26 sentyabr 1990-cı il).

Dahi şəxsiyyətin Naxçıvana – doğma vətəna qayıdışı eyni vaxta təsadüf etmişdi ki, həmin vaxt ölkə Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə seçkilər arafəsində idi. Həmin vaxt Naxçıvan əhalisi, demək olar ki, bütün dairələrdən Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə Heydər Əliyevin namizədliyini irəli sürmüşdü. Ancaq möv-

çud qanunvericiliyə görə bir nəfərin bir dairədən namizadlığının göstərilməsi mümkün olduğuna görə Heydər Əliyev Azərbaycan SSR Ali Sovetinə 340 saylı Nəhrəm seçki dairəsindən, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə isə Naxçıvan şəhər 2 saylı seçki dairəsindən namizadlığının irəli sürülməsinə razılıq verdi. 30 sentyabr 1990-cı ildə baş tutan seçkilərdə Heydər Əliyev Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə deputat seçildi.

Ünvanmıllı lider Heydər Əliyevin deputat kimi fəaliyyətə başlamasının ilk günündən – 17 noyabr 1990-cı ildən etibarən Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizə diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Gündəliyinə 40 məsələ daxil edilən və Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin 17 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasında qəbul olunan qərarlar buna parlaq misaldır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keçirilən bu tarixi sessiyada Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının – SSRİ-nin qılıncaq dalının da qabağının da kəsdisi bir vaxtda Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adından “Sovet Sosialist” sözləri götürülərək Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılmış, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Dövlət hakimiyyəti orqanının – Ali Sovetin adı dəyişdirilərək Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi adlandırılmış, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üç rəngli Dövlət bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət bayrağı kimi qəbul edilmiş, bu bayrağın, bütövlükdə Azərbaycan SSR-in Dövlət rəmzi kimi qəbul edilməsi məsələsi qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilmişdi.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, bu qərarlar qəbul olarkən hələ Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etməmişdi. 18 oktyabr 1991-ci ilə 11 ay qalırdı. SSRİ kimi nəhəng və güclü dövlət hələ tarix sahəsindən çıxmamışdı. SSRİ-nin süqutuna hələ bir ildən artıq vaxt qalırdı. Ona görə də 17 noyabr 1990-cı ildə bu tarixi sessiyaya sədrlik edən ulu öndər Heydər Əliyev üzərinə çox təhlükəli və məsuliyyətli vəzifə götürmüş, deputatları bu qərarların qəbul olunmasının vacibliyinə inandıra bilmiş və hamın qərarlar qəbul edilmişdi. Bu da taleyin ulu öndər Heydər Əliyevə bir qisməti imiş ki, müstəqil olmayan, SSRİ kimi dövlətin tərkibinə daxil olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında SSRİ-də ilk dəfə müstəqil dövlətin atributları dövlət atributları kimi qəbul olunmuş və bu haqda qərarların axırında onun imzası qoyulmuşdur.

Naxçıvanda bu cür gözlənilməz addımların atılmasını bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsünün nəticəsi kimi qiymətləndirən akademik İ.Hacıyev yazır ki, “Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən, hələ də SSRİ-nin boyunduruğunda qalmaq istəyindən əl çəkməyən ölkə rəhbərliyi Naxçıvan MR Ali Məclisinin sessiyasında qəbul edilmiş tarixi qərarları “dövlətçiliyə qəsd” adlandırdı və Naxçıvanın blokada vəziyyətinə düşməsi daha kəskin xarakter aldı” (3, s. 36).

Artıq deputat kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Naxçıvan MR Ali Məclisinin 21 noyabr 1990-cı ildə keçirilən sessiyasında 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsinə nail oldu. Sessiyanın qəbul etdiyi və faciənin günahkarlarının – ittifaq və Azərbaycan rəhbərlərinin adı çəkildiyi qərarla 20 Yanvar

hadisəsi Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına, respublikada gedən proseslərə qəsd kimi qiymətləndirilmiş, dinc əhaliyə, günahsız adamlara qarşı mitasir silahlarla, hərbi texnika ilə zorakılıq edilməsi, qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi ittiham edilmiş, bir ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq Bakı faciələrinə Azərbaycan SSR ali hakimiyyət orqanları tərəfindən siyasi qiymət verilməməsinə etiraz olunmuş, Azərbaycan SSR Ali Sovetindən tələb edilmişdi ki, ən qısa müddətdə həmin məsələni parlamentin müzakirəsinə çıxarsın. Həmçinin sessiyada 20 Yanvarın hər il Naxçıvan Muxtar Respublikasında "Milli mətəm günü" kimi qeyd olunması qərara alınmışdı (5, s. 149-150).

Ali Məclisin 29 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasında ulu öndər 17 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasının qərarlarının tətbiq olunması, qərarlara uyğun olaraq muxtar respublika ərazisində fəaliyyət göstərən dövlət idarələrinin blanklarının, möhürlərinin dəyişdirilməsi, yeni bayraqların, deputatlar üçün yeni nişanların hazırlanması haqqında təkliflər vermişdi (5, s. 160).

Bela bir vaxtda SSRİ-nin sığuta getdiyini görən bəzi qüvvələr bu dövlət qurumunu qoruyub-saxlamaq üçün bir sıra vasitələrə əl atır, uğursuz cəhdlər edirdilər. Bela cəhdlərdən biri də bir sıra müttəfiq respublikanın, o cümlədən Azərbaycan rəhbərliyinin iştirakı ilə hazırlanmış yeni ittifaq müqaviləsinin layihəsinin hazırlanması və yeni ittifaqın yaradılmasına cəhd oldu. Ulu öndər bu layihəyə qəti etirazını bildirərək Naxçıvan MR Ali Məclisinin 14 yanvar 1991-ci ildə keçirilən sessiyasında demişdi: "Ögər bizim respublikamız həqiqətən milli dirçəliş yoluna çıxıbsa və bu yolla getmək istəyirsə, onda hansı ittifaq birliyindən söhbət gəda bilər? Burada təyin etmək lazımdır ki, bizim respublika hansı yolla gedəcəkdir?... Bir tərəfdən layihədə belə elan olunur ki, gəyüə ittifaq suveren respublikalar ittifaqidir, ikinci tərəfdən respublikaların suverenliyi tamamilə məhduddur və yaxud yoxdur. Hansı suverenlikdən danışmaq olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük bir hissəsi ittifaq tabeliyində olacaqdır, ümumittifaqın sərəncamındadır, ona mənsəbdur?... O ki qaldı siyasi suverenliyə, respublikaların bu sahədə siyasi suverenliyi göstərilmiş, hamısı ümumi sözlərdir, ümumi bəyənətlərdir, bir sözlə, adam aldatmaqdır" (5, s. 165-166).

Sovet rəhbərlərinin SSRİ-ni qoruyub-saxlamaq üçün əl atdığı vasitələrdən biri də SSRİ-nin saxlanmasına əhalinin mənasibət bildirməsi üçün 17 mart 1991-ci ilə referendum – ümumxalq səs verməsi təyin olunması oldu. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 7 mart 1991-ci ildə keçirilən və bu məsələnin müzakirə olunduğu sessiyasında Heydər Əliyev çıxış etmiş və Azərbaycan əhalisinin bu referendumdə iştirak etməsinin əleyhinə çıxmışdı. Dahi şəxsiyyət qeyd etmişdi ki, "Mən yeni ittifaqa daxil olmağın və bunun üçün referendum keçirməyən heç bir şərt qoymadan tam əleyhinəyəm... Azərbaycanın tam istiqlaliyyət, azadlıq, iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməsinin tərəfdarıyəm... Azərbaycan tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərmək üçün bətüün imkanlara malikdir" (8, 15 mart 1991-ci il). Buna baxmayaraq Ali Sovetin deputatlarının kommunistlərdən ibarət olan əksəriyyəti referendumdə Azərbaycan əhalisinin iştirakı

hadisəsi Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına, respublikada gedən proseslərə qəsd kimi qiymətləndirilmiş, dinc əhaliyə, gənəhsiz adamlara qarşı mitasir silahlarla, hərbi texnika ilə zorakılıq edilməsi, qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi ittiham edilmiş, bir ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq Bakı faciələrinə Azərbaycan SSR ali hakimiyyət orqanları tərəfindən siyasi qiymət verilməməsinə etiraz olunmuş, Azərbaycan SSR Ali Sovetindən tələb edilmişdi ki, ən qısa müddətdə həmin məsələni parlamentin müzakirəsinə çıxarsın. Həmçinin sessiyada 20 Yanvarın hər il Naxçıvan Muxtar Respublikasında "Milli mətəm günü" kimi qeyd olunması qərara alınmışdı (5, s. 149-150).

Ali Məclisin 29 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasında ulu öndər 17 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasının qərarlarının tətbiq olunması, qərarlara uyğun olaraq muxtar respublika ərazisində fəaliyyət göstərən dövlət idarələrinin blanklarının, möhürlərinin dəyişdirilməsi, yeni bayraqların, deputatlar üçün yeni nişanların hazırlanması haqqında təkliflər vermişdi (5, s. 160).

Bela bir vaxtda SSRİ-nin sığuta getdiyini görən bəzi qüvvələr bu dövlət qurumunu qoruyub-saxlamaq üçün bir sıra vasitələrə əl atır, uğursuz cəhdlər edirdilər. Bela cəhdlərdən biri də bir sıra müttəfiq respublikanın, o cümlədən Azərbaycan rəhbərliyinin iştirakı ilə hazırlanmış yeni ittifaq müqaviləsinin layihəsinin hazırlanması və yeni ittifaqın yaradılmasına cəhd oldu. Ulu öndər bu layihəyə qəti etirazını bildirərək Naxçıvan MR Ali Məclisinin 14 yanvar 1991-ci ildə keçirilən sessiyasında demişdi: "Ögər bizim respublikamız həqiqətən milli dirçəliş yoluna çıxıbsa və bu yolla getmək istəyirsə, onda hansı ittifaq birliyindən söhbət gəda bilər? Burada təyin etmək lazımdır ki, bizim respublika hansı yolla gedəcəkdir?... Bir tərəfdən layihədə belə elan olunur ki, gəyüə ittifaq suveren respublikalar ittifaqidir, ikinci tərəfdən respublikaların suverenliyi tamamilə məhduddur və yaxud yoxdur. Hansı suverenlikdən danışmaq olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük bir hissəsi ittifaq tabeliyində olacaqdır, ümumittifaqın sərəncamındadır, ona mənsəbdur?... O ki qaldı siyasi suverenliyə, respublikaların bu sahədə siyasi suverenliyi göstərilmir, hamısı ümumi sözlərdür, ümumi bəyanatlardır, bir sözlə, adam aldatmaqdır" (5, s. 165-166).

Sovet rəhbərlərinin SSRİ-ni qoruyub-saxlamaq üçün əl atdığı vasitələrdən biri də SSRİ-nin saxlanmasına əhalinin mənasibət bildirməsi üçün 17 mart 1991-ci ilə referendum – ümumxalq səs verməsi təyin olunması oldu. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 7 mart 1991-ci ildə keçirilən və bu məsələnin müzakirə olunduğu sessiyasında Heydər Əliyev çıxış etmiş və Azərbaycan əhalisinin bu referendumdə iştirak etməsinin əleyhinə çıxmışdı. Dahi şəxsiyyət qeyd etmişdi ki, "Mən yeni ittifaqa daxil olmağın və bunun üçün referendum keçirməyin heç bir şərt qoymadan tam əleyhinəyəm... Azərbaycanın tam istiqlaliyyət, azadlıq, iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməsinin tərəfdarıyəm... Azərbaycan tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərmək üçün bətüim imkanlara malikdir" (8, 15 mart 1991-ci il). Buna baxmayaraq Ali Sovetin deputatlarının kommunistlərdən ibarət olan əksəriyyəti referendumdə Azərbaycan əhalisinin iştirakı

haqqında müsbət qərar qəbul etsələr də, Heydər Əliyev Naxçıvan MR Ali Məcəlisinin 14 mart 1991-ci ildə keçirilən sessiyasında Naxçıvan əhalisinin referendumda iştirak etməməsi haqqında qərar qəbul olunmasına nail oldu. Naxçıvanda referendum boykot olursa da, həmçinin Azərbaycan əhalisinin əksəriyyətinin ümumxalq səsverməsinə münasibəti mənfəi olsa da, səsvermənin nəticələri saxtalaşdırıldı və belə bir fikir formalaşdırıldı ki, guya Azərbaycan əhalisinin səsvermədə iştirak edənlərinin 93.3 faizi SSRİ-nin saxlanması üçün səs vermişdir (1, 28 yanvar 1994-cü il; 2, s. 305).

Heydər Əliyev 19 iyul 1991-ci ildə Sovet İKP üzvü kimi qeydiyyatda dayandığı SSRI Nazirlər Sovetinin partiya təşkilatına Sovet İKP sıralarından istefa verməsi ilə əlaqədar bəyanatla müraciət etdi. Sovet İKP-ni 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzə siyasi rəhbərlikdə və bu cinayətin üstünü açmamaqda, günahkarları üzə çıxarmamaqda, mərkəzin ikiüzlü siyasəti, erməni separatçılarına havadarlığı siyasətində Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətdə, vilayətin əslində tamamilə Azərbaycan dövlətinin idarəçiliyindən çıxarılmasında, demokratikləşmə, siyasi azadlıqlar və plüralizm bəyan edilən bir dövrdə Azərbaycanda demokratik hərəkat və cəmiyyətin demokratikləşdirilməsini əngəlləməkdə təqsirləndirərək qeyd edirdi ki, "Yeniləşən partiya və respublikaların yeniləşən ittifaqı haqqında saysız-hesabsız bəyanatlar yenə xalqı aldatmaqdır. Xalqa açıq və doğrusunu demək lazımdır ki, bizim ölkədə kommunizm eksperimenti, sosializm yolu özünü doğrultmadı, zorakılıqla yaranan və saxlanılan respublikaların ittifaqı sığorta uğuruna çatmadı" (6, s. 166). İmzalanmasına cəhd edilən ittifaq müqaviləsinə də toxunularaq müraciətində deyirdi: "Mən mərkəz tərəfindən sızın yeni İttifaq müqaviləsinin əleyhinə çıxmışam. Hər hansı bir suveren dövlətin tərkibində bir neçə suveren dövlət və eləcə də bundan irəli gələn azadlıqlar, səlahiyyətlər və funksiyalar ola bilməz. Bütün mütəfiq respublikalara əsl siyasi, iqtisadi azadlıqlara, milli dövlət dirçəlişi üçün müstəqilliyə imkan vermək lazımdır. Naxçıvan Müstəqil Respublikasının və Azərbaycanın xalq deputatı kimi öz çıxışlarımda bu məsələni dəfələrlə qaldırdım. Təklif etdim ki, Azərbaycan KP təhəkimliyiyləndirildikdən imtina etsin, bütün siyasi qüvvələrin azad və bərabərhüquqlu fəaliyyətini təmin etsin, demokratik cəmiyyətin yaranmasına, azadlıq və plüralizmə şərait yaradılsın (6, s. 165).

SSRI-nin qorunub-saxlanması üçün atılan növbəti addımlardan biri SSRI-nin vitse-prezidenti Yanayevin başçılığı ilə 1991-ci il avqustun 19-da dövlət çevrilişinə edilən cəhd oldu. Onlar həmin vaxt Krımda istirahət edən SSRI Prezidenti M.Qorbaçovun hakimiyyətdən kənarlaşdırıldığını elan edərək Dövlət Fövqəladə Vəziriyyət Komitəsi təşkil etdilər. SSRI-nin saxlanması maraqlı olan bir sıra mütəfiq respublika rəhbərləri, o cümlədən bu hadisədən sevincək olmuş Azərbaycan KP MK-nin I katibi A.Mütəllibov avqustun 21-də bəyanat verərək respublikanın qarşısında duran mürəkkəb məsələlərin həllində ümidini bu komitəyə bağladığını bildirdi. Həmin vaxt Heydər Əliyev Moskvada baş

verən bu hadisəni və Ayaz Mütəllibov başda olmaqla Azərbaycan rəhbərli-yinin DFVK ilə bağlı mövqeyini pisləmiş, hətta Azərbaycan SSR Ali Sovetinə növbədənə sessiya çağırılmasını və onların bu mövqeyinin müzakirə olunaraq obyektiv qiymət verilməsini tələb edən məktub göndərmişdi (5, s. 179-180).

Naxçıvan MR Ali Məclisinin 26 avqust 1991-ci ildə keçirilən sessiyasında müxtər respublikanın ictimai-siyasi həyatında böyük əhəmiyyətə malik qərar qəbul olundu. "Naxçıvan MR-da Kommunist Partiyasının və Komsomol təşkilatlarının fəaliyyətlərinin dayandırılması, onların yerli strukturlarının ləğv və əmlakının milliləşdirilməsi" haqqında qəbul edilən qərarla müxtər respublikada Azərbaycan KP-nin bütün təşkilatlarının fəaliyyəti dayandırıldı və Vilayət Partiya Komitəsinin bütün strukturları ləğv edildi (4, 28 avqust 1991-ci il). Bu zaman dövlət çevrilişinə etiraz olaraq keçirilən minlərlə insanın iştirak etdiyi mitinqlərdə respublikada prezident seçkilərinin dayandırılması, Kommunist Partiyasının hakimiyyətinin ləğv edilməsi, müxtər respublikada Milli Müdafiə Komitəsinin yaradılması, Bakıda fəvqəladə vəziyyət rejiminin ləğv olunması, Leninin abidələrinin sökülməsi və s. məsələlər tələb edilirdi (6, s. 169-170).

Xalq deputatı Heydər Əliyev Ali Sovetin 29 avqust 1991-ci il tarixli sessiyasında çıxış edərək Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyətin davam etməsini, Azərbaycan rəhbərlərinin, xüsusilə A. Mütəllibovun DFVK-na münasibətini pisləmiş, KP-nin hakimiyyətdən getməsini tələb etmiş və demişdi: "Avqust ayının 21-də Azərbaycan televiziyası ilə Ayaz Mütəllibovun xalqa müraciəti oxunubdur. Müraciət həm Azərbaycan, həm də rus dilində oxunub. Müraciətdə Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyəti bəyanlib və Fəvqəladə Vəziyyət üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının bir neçə məsələsinin həll olunmasına ümid bəslənilib... Azərbaycan Kommunist Partiyası dərhal hakimiyyətdən getməlidir... Azərbaycan Kommunist Partiyasının bütün strukturları ləğv olunmalıdır, əmlakı milliləşdirilməlidir. Azərbaycan Kommunist Partiyasının, onun mətbu orqanlarının işi dayandırılmalı, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin hərbi xunta ilə əməkdaşlıq edib-etməməsi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Bunun üçün Parlament Komissiya yaratmalıdır" (5, s. 182-183).

Burada bir cəhətə diqqət yönəltmək istərdik. Tabeliyində informasiya toplayan və ona çatdıran çoxlu dövlət təşkilatlarının, xüsusi idarələrin olmasına baxmayaraq Azərbaycana rəhbərlik edən A. Mütəllibov baş verən hadisələrdən düzgün nəticə çıxara və vəziyyəti düzgün qiymətləndirə bilməmiş, təbən-təbəsik, sevinclə DFVK-ni müdafiə etdiyini bildirmişdi. Bununla da özünün siyasətdə naşı, sərəfəsiz bir adam olduğuna göstərmişdi. Əksinə, görkəmli şəxsiyyət, siyasətdə söz sahibi olan Heydər Əliyev mərkəzdən uzaqda – Naxçıvanda yaşamasına və Azərbaycan rəhbərləri tərəfindən informasiya blokadasında saxlanılmasına baxmayaraq 19 avqust 1991-ci ildə Moskvada baş verən hadisələr barədə məlumat alan andan etibarən baş verən hadisələrə obyektiv qiymət vermiş, onu dövlət çevrilişi, Dövlət Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinə xunta adlandırmış

di. DFVK-na münasibət məsələsi onsuz da müqayisə olunması mümkün olmayan bu iki şəxsiyyətin – Heydər Əliyevin və Ayaz Mütəllibovun siyasətdə hansı səviyyədə dayandıklarını çox parlaq şəkildə əks etdirir.

Həmçinin həmin sessiyada ulu öndər çıxışına davam edərək Azərbaycan xalqının ən ağır məsələsinə – Yanvar faciəsinə indiyədək respublika səviyyəsində siyasi qiymət verilməməsi, günahkarların cəzalandırılmaması məsələsinə toxunmuş, hətta qorxmadan və çəkinmədən 20 yanvar faciəsinin günahkarlarının adını çəkmişdir: “Kim bu hərbi təcavüzün günahkarıdır? Bu gün deyilir ki, Yazov, Kryuçkov, Bəli, belədir. Ancaq biz bura Bakatini, Girenkonu, Qorbaçovu, Primakovu da əlavə etməliyik... Bəs Azərbaycan rəhbərlərindən kimlər günahkardır? Bəli, bu şəxslər də məlumdur. Vəzirov, Qafarova, Mütəllibov və Azərbaycan KP MK-nin başqa büro üzvləri” (5, s. 184). Ulu öndər bu sözləri qorxmadan və çəkinmədən, Vəzirov istisna olmaqla, həmin vaxt iclas salonunda aylaşan Azərbaycan rəhbərlərinin üzünə söyləmişdi.

Ali Sovetin 30 avqust 1991-ci il tarixli, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanatın – “Azərbaycanın Müstəqillik Bəyannaməsi”nin qəbul olunduğu sessiyasında çıxış edən Heydər Əliyev qeyd etdi ki, martın 7-dən 10-na qədər keçirilən Ali Sovetin sessiyasında bir çox deputatlar, o cümlədən mən də Azərbaycanın müstəqilliyini təklif edərkən bizim əleyhimizə cürbəcür həcumlar başlandı və Ayaz Mütəllibovun o qədər də dərin mənalı olmayan əsassız çıxışından sonra həmin səs-küylə səs verdi ki, Azərbaycanın müstəqilliyi ola bilməz və biz referendumla getməliyik, yeni ittifaq müqaviləsinə imzalamalıyıq... Tələm-tələsik referendum keçirildi. Azərbaycanın ittifaq müqaviləsinə getməsi haqqında qərar qəbul olundu. Belə olan halda, indi xalqın iradəsi olmadan bu cür qərarın, ya bəyanatın qəbul olunması qanunu pozmaq deməkdir... Bu bəyanatı indi qəbul edib xalqa müraciət etmək lazımdır. Qısa müddətdə, 3-4 gün ərzində referendum keçirmək lazımdır və referendumun nəticəsinə görə sessiya yığılıb bu qərarı qəbul etməlidir (5, s. 185).

Beləliklə, 17 martda keçirilən və saxtalaşdırılan referendumun qərarının ləğv edilməsini tələb edən ulu öndər, həmçinin sözüünə davam edərək bildirdi ki, bu bəyanatın mətninə mütləq əlavə olunmalıdır ki, 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan işğal olunub... Azərbaycan Demokratik Respublikası zorakılıqla ləğv olunub. Əgər biz bunu qeyd etməsək, yenə də xalqın qarşısında ikitizli olanıq (5, s. 185-186).

Ulu öndər Heydər Əliyevin əvvəl sıradan vətəndaş, sonralar isə deputat kimi fəaliyyəti, Ali Məclisin sessiyalarındakı çıxışları, onun təklifləri sayəsində düzgün qərarlar qəbul edilməsi və s. nəticədə xalqın ona olan rəğbətini daha da artırır, bu isə Azərbaycan rəhbərliyində qısqıncılıq yaradırdı. Ümummillə liderin bu qəbildən olan çıxışları, xüsusilə əhalini müstəqillik uğrunda mübarizəyə çağırması mövcud hakimiyyət orqanlarını narahat edirdi. Çünki bu çağırışlar sıradan bir vətəndaşın deyil, uzun illər Azərbaycana rəhbərlik edən, SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbərliyində təmsil olunan, dünya siyasətinə və planetdə ge-

dən siyasi proseslərə dərinlən hələd olan Heydər Əliyev kimi görkəmli şəxsiyyət dilindən sözləndi. Bu işə Azərbaycan rəhbərliyinin narahatlığını daha da artırardı. Ona görə də bu böyük şəxsiyyəti tələməyə, gözədən salmaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdılar, hətta onu separatçılıqda təqsirləndirirdilər. Bu məsələ sonralar daha ciddi xarakter almış, hətta yüksək səviyyəli dövlət sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidenti A. Mütəllibovun yanında 3 sentyabr 1991-ci ildə keçirilən müşavirənin Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı şər və böhtanlarla dolu protokolunda oxuyuruq: "Muxtar Respublika Ali Məclisinin bu günlərdə ən adi hüquq qaydalarına riayət edilmədən keçirilən sessiyasında, demək olar ki, dövlət çevrilişi edilmiş, hətta muxtar respublikanın Azərbaycanın tərkibindən çıxması barədə qərar qəbul etməklə hədələmişlər. İş ö yere gəlmişdir ki, ayrı-ayrı silahlı quldur dəstələri dinc əhalini terror edir, xalq deputatlarını zor gücünə, hədə-qorxu yolu ilə sessiyaya gəlməyə, qeyri-qanuni qərar çıxarmağa məcbur edir, hətta ordunu da xalq qarşı qaldırmağa cəhd göstərirlər" (5, s. 232). Faktlar, sənədlər, xüsusilə Ali Məclis sessiyalarının stenogramları işə bütün bunları təkrar edir. Məsələn, Ali Məclis 24 noyabr 1990-cı ildə keçirilən sessiyasında Naxçıvan MR Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklərin müzakirəsi zamanı deputat Heydər Əliyevin çıxışında dövlət dili ilə əlaqədar oxuyuruq: "...əndi gətirib biz tələməli bu Konstitusiyaya dəyişiklikdə yazmaq ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət dili türk dilidir, bu, məna belə gəlir ki, tələməlik olar... dil bizim bütöv, ümumi dildir, bütün Azərbaycana aiddir. Biz burada gərək separat hərəkət etməyək" (5, s. 158-159). Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın tərkib hissəsi olduğuna, Azərbaycan dilinin bütün xalqə aid olduğunu deputatların diqqətinə çatdırmış, separatçılıqə yol verilməməsinə ön plana çəkmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevə bu cür qərarayaxmalar, şər və böhtan kampaniyası onun 3 sentyabr 1991-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilməsindən sonra daha da genişləndi. Ulu öndərin Naxçıvan ərazisini erməni işğalından, əhalini acliqdan, səfalətdən, soyaqdan dönməqədən, ümamiyyətlə, məhv olmaqədən xilas etmək üçün həyata keçərdiyi tədbirləri qonşu ölkələrin rəhbərləri ilə apardığı danışıqları və s. də separatçılıq kimi qələmə verir, bunun üçün "Naxçıvanı kor bağarsaq kimi kəsib-atmaq", hətta muxtariyyət statusuna ləğv etmək istəyirdilər. Ancaq ulu öndərin əleyhdarları bu sahədə heç bir şeyə nail ola bilmədilər və zaman Heydər Əliyevin son dərəcə doqəq və düzgün siyasət yeritdiyini Azərbaycana rəhbərlik edənlərin işə ona qarşı qəzəbli mövqeyini və səhv etdiklərinə sübut etdi.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan" qəzeti.
2. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VII c., Bakı: Elm, 2003, 676 s.

3. Hacıyev L. Heydar Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə. Naxçıvan: Gəməli, 2013, 296 s.
4. "Həyat" qəzeti.
5. Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.
6. Qətiyyətin təntənəsi (sənədli xronika). Bakı: Səhər, 1995, 848 s.
7. Məmmədov M. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ictimai-siyasi proseslər (1988-2005-ci illər). Bakı: Şirvan nəşr, 2005, 208 s.
8. "Səs" qəz., 1992, 16 oktyabr.
9. "Şağq qapısı" qəzeti.
10. Ulki L. Qədi ulduzdan hilkə doğru: Heydər Əliyevin fətrmali həyatı. Bakı, 1994.

Фахрaddin Сафарли

НАХЧЫВАНСКИЙ ПЕРИОД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА (22 ИЮЛЯ 1990 – 2 СЕНТЯБРЯ 1991 ГГ.)

В статье рассказывается о борьбе общенационального лидера Гейдара Алиева как рядового гражданина и как депутата за независимость Азербайджана после возвращения из Москвы в Нахчыван.

Ключевые слова: Нахчыван, независимость, депутат, флаг, референдум.

Fakhraddin Safarli

NAKHCIVAN PERIOD OF HEYDAR ALIYEV'S ACTIVITY (JULY 22, 1990 – SEPTEMBER 2, 1991)

It is told in the paper about struggle of the national leader Heydar Aliyev as ordinary citizen and as deputy for independence of Azerbaijan after his return from Moscow to Nakhchivan.

Key words: Nakhchivan, independence, deputy, flag, referendum.

(Akademik L.M.Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir).